

Μια Αναρχική Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας του Μαρξ.

(Wayne Price - The value of radical theory - An anarchist introduction to Marx's critique of political economy)

Η οικονομική θεωρία του Μαρξ ξεχωρίζει με πολλούς τρόπους. Ο Μαρξ ξεκίνησε θεματοποιώντας τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται και οργανώνεται η εργασία, με στόχο την παραγωγή και διανομή αγαθών και υπηρεσιών. Προκειμένου να καταναλώνουν αγαθά, οι άνθρωποι πρέπει να εργάζονται για την παραγωγή και τη διανομή τους και, για να συμβαίνει αυτό, πρέπει να οργανώνουν την εργασία τους. Αυτή η έμφαση στην εργασία καθιστά δυνατό να δούμε τον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονοι εργάτες υπόκεινται στην εκμετάλλευση, όπως ακριβώς συνέβαινε με τους δουλοπάροικους και τους σκλάβους κατά το παρελθόν. Υπάρχουν κάποιοι άνθρωποι που εργάζονται και κάποιοι άλλοι που ζουν από την εκμετάλλευση αυτής της εργασίας (παρόλο που καταβάλουν κάποιον μόχθο για να οργανώσουν τους εργάτες και να διασφαλίσουν ότι δεν θα εξεγερθούν). Κάποιες εναλλακτικές θεωρίες δεν αποσαφηνίζουν αυτό το γεγονός, πολλώ δε μάλλον συσκοτίζουν την πραγματικότητα.

Ο Μαρξ βλέπει τον καπιταλισμό ως ένα δυναμικό ιστορικό σύστημα, που προχωράει μέσω των εσωτερικών του αντιφάσεων. Είχε κάποτε μια αρχή, έφτασε στο ζενίθ του, τώρα παρακμάζει, και κάποια στιγμή θα φτάσει στο τέλος του. Ως προς αυτό, δεν διαφέρει σε τίποτα από προηγούμενα κοινωνικο-οικονομικά συστήματα (αν η ανθρωπότητα καταφέρει να φτάσει στον ελευθεριακό κομμουνισμό, κι αυτός θα εξελιχθεί επίσης, παρόλο που είναι πέραν των δυνατοτήτων μας να προβλέψουμε το πώς). Οι αστοί οικονομολόγοι γράφουν ως εάν οι κατηγορίες του καπιταλισμού να ίσχυαν ανέκαθεν ή, τουλάχιστον, σαν να περιμένουν πως η «ελεύθερη αγορά» θα συνεχιστεί εσαεί, όντας το τέλειο οικονομικό σύστημα, το «τέλος της ιστορίας».

Γενικά μιλώντας, η μαρξιστική ανάλυση καλά κρατεί. Σε αντίθεση με τους κλασικούς πολιτικούς οικονομολόγους, ο Μαρξ προέβλεψε τη συνέχιση του επιχειρηματικού κύκλου με τις ολοκληρώσεις του στις κρίσεις. Ομοίως, προέβλεψε την εξέλιξη των ολοένα αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών επιχειρήσεων σε ημι-μονοπώλια. Αυτός περίμενε ότι ο καπιταλισμός θα έχει ταξικές συγκρούσεις, πολέμους, οικολογική παρακμή, και μια ολοένα διογκούμενη παγκόσμια αγορά.

Η μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας αποτελεί ένα σύνολο χρήσιμων θεωρητικών εργαλείων για την κατανόηση των τωρινών συνθηκών της καπιταλιστικής οικονομίας και των πιθανών μελλοντικών της εξελίξεων. Αλλά το πόσο καλά είναι τα εργαλεία εξαρτάται από την ικανότητα εκείνου που τα χρησιμοποιεί. Έχει ειπωθεί ότι οι μαρξιστές οικονομολόγοι είχαν προβλέψει είκοσι από τις τελευταίες πέντε υφέσεις. Επιπλέον, μόνον ελάχιστοι μαρξιστές προέβλεψαν ότι μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα ακολουθούσε μια εκτεταμένη περίοδος ευημερίας. Οι φιλελεύθεροι ή συντηρητικοί οικονομολόγοι δεν έκαναν κάτι πολύ διαφορετικό, αλλά υποτίθεται πως ο μαρξισμός υπερείχε σημαντικά. Με το που εγκαθιδρύθηκε η μεταπολεμική ευημερία, οι περισσότεροι αξιολόγοι θεωρητικοί του μαρξισμού διακήρυξαν ότι η εποχή της καπιταλιστικής παρακμής δεν ήταν πλέον σε ισχύ. Δήλωσαν ότι η ευημερία θα διαρκούσε επ' αόριστον (το ίδιο είπαν και σχεδόν όλοι οι αστοί οικονομολόγοι).

Οι περισσότεροι μαρξιστές οικονομολόγοι δεν εφήρμοσαν την έννοια του κρατικού καπιταλισμού των Μαρξ και Ένγκελς στη Σοβιετική Ένωση ή στην Κίνα του Μάο. Στην πλειονότητά τους, μάλιστα, υπήρξαν πολιτικοί υποστηρικτές αυτών των καθεστώτων! Αλλά ακόμα και όσοι δεν ήταν, δεν περίμεναν ότι αυτά θα έπαιρναν τη μορφή του παραδοσιακού καπιταλισμού. Ακόμη και σήμερα, ελάχιστοι εξ αυτών έχουν κάποια εξήγηση για το πώς συνέβη κάτι τέτοιο.

Για να είμαστε όμως δίκαιοι, δεν είναι εύκολο να κατανοήσει κανείς τις κοινωνικές δομές (το πώς δηλαδή οι άνθρωποι δρουν, σκέπτονται και αισθάνονται). Ο Μαρξ προσπαθούσε να είναι εξίσου επιστημονικός με τις αυστηρές φυσικές επιστήμες, αλλά αυτό είναι μάλλον αδύνατο. Εδώ και πάνω από τριάντα χρόνια μερικοί από μας προβλέπουν την τελική κατάρρευση της μεταπολεμικής ευημερίας, βασιζόμενοι στον τρόπο που κατανοούμε τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Ωστόσο, η παγκόσμια οικονομία συνεχίζει να παίρνει σταδιακά την κατιούσα,

έχοντας τα σκαμπανεβάσματά της. Θεωρώ, όπως και άλλοι, ότι το 2008 ήταν η αρχή μιας νέας περιόδου παρακμής με φορέα την κρίση. Οψόμεθα.

Έχοντας αυτή την πρόβλεψη κατά νου, πολύ συχνά αισθάνομαι σαν εκείνον τον γεωλόγο στην Καλιφόρνια που έλεγε: «Μη χτίζετε τα σπίτια σας εδώ• κάποια στιγμή ένας τεράστιος σεισμός θα έρθει και θα ισοπεδώσει τις πόλεις». Οι άνθρωποι ρωτούσαν τον γεωλόγο «και πότε θα γίνει αυτό;». Ο γεωλόγος δεν γνώριζε. «Ίσως φέτος. Ίσως σε μία ή δύο δεκαετίες. Ίσως μετά από έναν αιώνα» (πρόκειται περί πραγματικών γεγονότων). «Ούτε κατά διάνοια! Θα το ρισκάρουμε και θα χτίσουμε τα σπίτια μας». Η πολιτική οικονομία, όμως, είναι πολύ πιο σύνθετη από τη γεωλογία. Σε αντίθεση με τα γεωλογικά στρώματα, οι τάξεις και οι κοινωνικές ομάδες έχουν συνείδηση και κάνουν επιλογές (οι άνθρωποι έχουν «ελεύθερη βούληση»). Επομένως, είναι πολύ δύσκολο να κάνουμε προβλέψεις και ακόμα δυσκολότερο, αφού τις κάνουμε, να πείσουμε τους ανθρώπους γι' αυτές.

Η Κριτική του Κροπότκιν.

Παρά την πικρή, προσωπική και πολιτική, αντιπαλότητα, ο Μπακούνιν θεωρούσε την οικονομική θεωρία του Μαρξ πολύ αξιόλογη. Την ίδια περίοδο, ο αναρχικός Carlo Cafiero δημοσίευε την προσωπική του περίληψη του Κεφαλαίου. Με τον καιρό, πολλοί άλλοι αναρχικοί απέκτησαν την ίδια θετική άποψη. Όχι όμως και ο Κροπότκιν, που ήταν ο πιο επιφανής αναρχικός μετά τον Μπακούνιν. Αυτός είχε πάντοτε μια αρνητική άποψη για τον Μαρξ και τις θεωρίες του. Πιο συγκεκριμένα, απέρριπτε τις απόψεις του για την οικονομία.

Ίσως η καλύτερη έκθεση των απόψεων του Κροπότκιν πάνω στην πολιτική οικονομία να βρίσκεται στο εγχειρίδιο «Σύγχρονη Επιστήμη και Αναρχισμός» (κατά την άποψή μου, όχι ένα απ' τα καλύτερα έργα του). Σε αυτό εξηγούσε τη γενική του κοσμοθεωρία: «Ο αναρχισμός είναι μια παγκόσμια έννοια που βασίζεται σε μια μηχανική εξήγηση όλων των φαινομένων, συμπεριλαμβάνοντας το σύνολο της φύσης – δηλαδή, εμπεριέχοντας (...) οικονομικά, πολιτικά και ηθικά προβλήματα. Η ερευνητική του μέθοδος είναι αυτή των φυσικών επιστημών».

Ο Κροπότκιν απέρριπτε τη διαλεκτική σαν έναν αντιεπιστημονικό μυστικισμό. Κατά τ' άλλα, η προσέγγισή του ήταν όντως παρεμφερής με του Μαρξ, στοχεύοντας στη δημιουργία μιας ολιστικής αντίληψης του σύμπαντος, από τα άτομα μέχρι τα κοινωνικά κινήματα, όλα σε ένα θεωρητικό σύστημα. Ο αναρχικός Ερρίκο Μαλατέστα είχε παραθέσει την παραπάνω αποστροφή του Κροπότκιν, απαντώντας: «Αυτό είναι φιλοσοφία, λιγότερο ή περισσότερο αποδεκτή, αλλά σίγουρα δεν είναι ούτε επιστήμη ούτε αναρχισμός... Είναι μια καθαρά μηχανιστική έννοια... Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, τι νόημα μπορούν να έχουν λέξεις όπως “βούληση, ελευθερία, ευθύνη;”. Κανείς δεν μπορεί να αλλάξει τον προκαθορισμένο ρου των εγκόσμιων περισσότερο απ' όσο θα μπορούσε να αλλάξει την πορεία των άστρων. Τι μένει λοιπόν; Τι σχέση έχει η αναρχία μ' αυτό; (Ο Μαρξ χρησιμοποίησε τον διαλεκτικό υλισμό ακριβώς για να αντιπαρέλθει την ακαμψία του μηχανιστικού υλισμού• κατά πόσο το εγχείρημα του στέφθηκε με επιτυχία, αυτό είναι ένα άλλο ερώτημα).

Στο εν λόγω δοκίμιο, ο Κροπότκιν είχε γράψει ένα κεφάλαιο με τίτλο «Οι οικονομικοί Νόμοι». Εκεί παραθέτει την άποψή του σχετικά με τον ρόλο της οικονομίας: «(...)Σε σχέση με τις ανθρώπινες κοινωνίες, η πολιτική οικονομία (...) θα όφειλε να κατέχει μια θέση στην επιστήμη παρόμοια με εκείνη που κατέχει η φυσιολογία σε ό,τι αφορά τη χλωρίδα και την πανίδα (...). Θα έπρεπε να στοχεύει στη μελέτη των αναγκών της κοινωνίας και στα διάφορα μέσα (...) για την ικανοποίησή τους (...). Θα έπρεπε να την απασχολεί η ανακάλυψη των μέσων για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών (...)».

Πρόκειται για έναν παράξενο ορισμό. Και πάλι, όπως ο Μαρξ και ο Ένγκελς, ο Κροπότκιν αρνείται μια θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στις φυσικές και τις κοινωνικές επιστήμες (τον ρόλο της συνείδησης). Επιπλέον, παραλείπει μια βασική πλευρά της επιστήμης, δηλαδή την αντικειμενική μελέτη της λειτουργίας των πραγμάτων. Πιο συγκεκριμένα, παραλείπει κάτι που είναι μείζονος σημασίας στον Μαρξ - την εξέταση του πώς λειτουργεί ο καπιταλισμός. Αντ' αυτού, πηγαίνει κατευθείαν στο ερώτημα της οργάνωσης μιας κοινωνίας που θα ικανοποιούσε τις ανάγκες των ανθρώπων (δες τη σύγκριση που κάνει ο Μπακούνιν ανάμεσα στον Προυντόν και τον Μαρξ, όπως παρατίθεται στο πρώτο κεφάλαιο). Πρόκειται για ένα εξαιρετικό θέμα μελέτης και ίσως θα ήταν δίκαιο αν

αποφαινόμεσταν πως ο Μαρξ δεν μας είπε και πολλά πάνω σ' αυτό. Και πάλι, όμως, αυτό δεν υποκαθιστά την ανάγκη διερεύνησης της λειτουργίας του καπιταλισμού και των τάσεών του.

Ο Κροπότκιν συνεχίζει με την κριτική των οικονομολόγων «τόσο της μεσαίας τάξης και του σοσιαλδημοκρατικού στρατοπέδου ... όσο και της σοσιαλιστικής πολιτικής οικονομίας». Είναι σαφές πως με τους τελευταίους εννοεί τους Μαρξιστές. Πιο συγκεκριμένα, τους ασκεί κριτική για την εργασιακή θεωρία της αξίας. Ισχυρίζεται πως θεωρούν ότι «σε μια τέλεια ελεύθερη αγορά, η τιμή των εμπορευμάτων υπολογίζεται με βάση την ποσότητα της εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαία για την παραγωγή τους». Λέει ότι αυτό «(...) παρουσιάζεται με μια υπέροχη αφέλεια ως αμετάβλητος νόμος». Για την ακρίβεια, καταδεικνύει ότι η σχέση μεταξύ του χρόνου εργασίας, της ανταλλακτικής αξίας και της τιμής, όπως συμβαίνει και με άλλους επιστημονικούς νόμους, «(...) είναι ιδιαιτέρως περίπλοκη. Κάθε νόμος της φύσης έχει έναν εξαρτημένο υπό όρους χαρακτήρα». Αυτό πράγματι ισχύει, αλλά, όπως επανειλημμένα έχω αναφέρει, ο Μαρξ έδειξε ότι το σύνολο των πολιτικο-οικονομικών του «νόμων» μεταβάλλεται στην πράξη και επηρεάζεται από αντίρροπες δυνάμεις. Αυτές εμφανίζονται πάντοτε, είπε, μόνον ως «τάσεις». Το σύνολο της κριτικής του Κροπότκιν βασίζεται στην άγνοια της μαρξιστικής μεθόδου.

Η κριτική του Κροπότκιν πάνω στην οικονομική θεωρία του Μαρξ συνοψίζεται στο ότι «(...) ο Κροπότκιν πίστευε ότι τόσο η υποκειμενική αξία χρήσης όσο και η ανταλλακτική αξία διαμορφώνουν τις τιμές, προσθέτοντας όμως ότι οι σχέσεις εξουσίας παίζουν έναν επίσης σημαντικό ρόλο. Ο Αλεξάντερ Μπέρκμαν ανέπτυξε περαιτέρω το επιχείρημα, υποστηρίζοντας ότι οι τιμές δεν είναι απλώς μια αντανάκλαση των υποκειμενικών, ατομικών επιλογών, ή των αντικειμενικών ανταλλακτικών αξιών. Οι τιμές επηρεάζονται από τον χρόνο εργασίας, τα επίπεδα της προσφοράς και της ζήτησης και, επιπλέον, ελέγχονται από τα ισχυρά μονοπώλια και το κράτος» (Van der Walt & Schmidt, 2009, σελ. 90).

Το πρόβλημα της εν λόγω «κριτικής» της θεωρίας του Μαρξ είναι ότι είναι εντελώς σωστή – και είναι ήδη κομμάτι της ίδιας της θεωρίας, όπως εξήγησα στο δεύτερο κεφάλαιο. Η «μεταβολή» των αξιών (κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας) σε μονεταριστικές τιμές επηρεάζεται από ένα πλήθος πραγμάτων. Πιο συγκεκριμένα, ο Κροπότκιν και ο Μπέρκμαν δεν λαμβάνουν υπόψη το μέσο ποσοστό κέρδους, το οποίο αλλάζει την αξιακή σύσταση του εμπορεύματος – από την αξία του σταθερού κεφαλαίου + την αξία του μεταβλητού κεφαλαίου + την αξία της υπεραξίας στην αξία των σταθερών και μεταβλητών κεφαλαίων + την αξία του μέσου ποσοστού κέρδους (όπου η νέα μορφή είναι η «τιμή της παραγωγής»).

Έχουμε συζητήσει τις απόψεις του Μαρξ για την ανάπτυξη των γιγαντιαίων επιχειρήσεων και την τάση προς συσσώρευση του κεφαλαίου, παράγοντες που αμφότεροι επηρεάζουν την ανάπτυξη της πλασματικής αξίας – και των τιμών. «Οι υποκειμενικές, ατομικές επιλογές» εμπεριέχονται ήδη στη θεωρία, πρώτον, στο γεγονός ότι το εμπόρευμα πρέπει να έχει μια αξία χρήσης προκειμένου να έχει ανταλλακτική αξία, πρέπει δηλαδή να θέλει κάποιος να το αγοράσει, και, δεύτερον, στο ότι οι τιμές θεωρείται ότι κυμαίνονται (γύρω από την τιμή της παραγωγής) σύμφωνα με την προσφορά και τη ζήτηση – όπου η ζήτηση είναι το άθροισμα των «υποκειμενικών επιλογών».

Οι μικρο-οικονομολόγοι, ερευνώντας τον τρόπο που μια επιχείρηση δημιουργεί τις τιμές, μπορούν να παρακάμψουν τους υπολογισμούς σχετικά με τον χρόνο εργασίας και την αξία. Βέβαια, οι επιχειρηματίες δεν πρόκειται ν' ασχοληθούν με αυτά. Στόχος τους είναι να πάρουν πίσω όσα τους κόστισε η παραγωγή των εμπορευμάτων, συν τουλάχιστον ένα μέσο ποσοστό κέρδους· προσπαθούν να αποσπάσουν όσο το δυνατόν περισσότερη εργασία από τους εργάτες, πληρώνοντάς τους όσα λιγότερα μπορούν. Οι μικρο-οικονομολόγοι τα γνωρίζουν πολύ καλά όλα αυτά, αλλά παραμένουν στην επιφάνεια του καθορισμού των τιμών, πράγμα που είναι σύμφυτο με τον σκοπό τους.

Ο Μαρξ, όμως, δεν ενδιαφερόταν για τις μεμονωμένες τιμές. Μελέτησε τη συνολική λειτουργία της κοινωνίας, το πώς αυτή παράγει κέρδος, τι προκαλεί τις κρίσεις της, πώς θα εξελίσσονταν οι επιχειρήσεις, αλλά και το πώς θα περίμενε κανείς ότι θα αντιμετώπιζε τους εργάτες της. Σκοπός του ήταν να εκπαιδεύσει τους εργάτες ως προς τη

λειτουργία του καπιταλισμού, να τους προειδοποιήσει για τους κινδύνους του, και να τους βοηθήσει να ανατρέψουν τον καπιταλισμό (όλοι κοινοί στόχοι με αυτούς του επαναστατικού αναρχισμού). Γι' αυτόν τον σκοπό, η εργασιακή θεωρία της αξίας είναι πολύ χρήσιμη. Η πολυπαραγοντική θεωρία της δημιουργίας των τιμών του Κροπότκιν και του Μπέρκμαν, όπως την αναφέραμε προηγουμένως, ενώ είναι επιφανειακά αληθής, δεν μας λείει ούτε από πού προκύπτει το κέρδος ούτε αν και κατά πόσο οι εργάτες υπόκεινται σε εκμετάλλευση.

Το Πρόβλημα με τον Μαρξισμό.

Η κριτική του Κροπότκιν στη μαρξική οικονομία ήταν μια αποτυχία. Ωστόσο, το πρόβλημα παραμένει. Ο μαρξισμός προήλθε από τα ίδια σοσιαλιστικά και εργατικά ταξικά κινήματα με τον αναρχισμό, συμμεριζόμενος πολλές από τις αξίες και τους σκοπούς του. Η κριτική του στην πολιτική οικονομία είναι πολύτιμη για την κατανόηση της οικονομίας και την καταπολέμηση του καπιταλισμού. Και αυτό είναι που προσπαθώ να πω από την αρχή του βιβλίου.

Εν τούτοις, η ιστορία του μαρξισμού ως κινήματος υπήρξε αποτρόπαια. Για να το επαναλάβουμε, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, άμεσα επηρεασμένα από τον Μαρξ και τον Ένγκελς, έγιναν ρεφορμιστικά, κρατικιστικά, αντεπαναστατικά και προ-ιμπεριαλιστικά. Στήριξαν τα εμπόλεμα ιμπεριαλιστικά κράτη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και πολέμησαν κατά των κατοπινών επαναστάσεων στη Ρωσία και τη Γερμανία. Απέτυχαν να καταπολεμήσουν την άνοδο του φασισμού. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου υποστήριξαν τον ιμπεριαλισμό της Δύσης και παραιτήθηκαν απ' όλες τις διεκδικήσεις για ένα νέο κοινωνικό μοντέλο.

Ο Λένιν, ο Τρότσκι, αλλά και άλλοι, προσπάθησαν να αναβιώσουν τον επαναστατικό μαρξισμό κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και αργότερα, με τη Ρώσικη Επανάσταση. Αντ' αυτού εγκαθίδρυσαν ένα μονοκομματικό, αστυνομικό κράτος. Υπό την εξουσία του Στάλιν, αυτό εξελίχθηκε σε ολοκληρωτικούς κρατικούς καπιταλισμούς που δολοφόνησαν εκατομμύρια εργάτες και αγρότες παντού στον κόσμο. Εν τέλει, αυτές οι οικονομίες κατέρρευσαν, μετατρέπομενες σε έναν παραδοσιακό καπιταλισμό.

Ο μαρξισμός δεν προοριζόταν να είναι μια θρησκευτική πίστη αλλά μια υλιστική πράξη. Όπως έλεγε και ο Ένγκελς, «πρώτα φάε την πουτίγκα και μετά πες αν σ' αρέσει». Πώς κάτι που έμοιαζε να έχει τόσο καλούς σκοπούς, αξίες και θεωρία έχει πάντοτε τόσο κακή κατάληξη; Τι μας λείει αυτό για την ίδια τη θεωρία;

Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο αναρχισμός είχε κι αυτός τις αποτυχίες του. Όπως και ο μαρξισμός, δεν κατάφερε να οδηγήσει τους εργάτες στην κοινωνική επανάσταση. Στις απόψεις του Προυντόν και του Μπακούιν υπήρχαν ρατσιστικές και εξουσιαστικές χροιές. Ο Κροπότκιν πρόδωσε τον αναρχισμό, υποστηρίζοντας τις συμμαχικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην Ισπανική Επανάσταση του 1936-39, οι αναρχικοί του κυρίαρχου ρεύματος εγκατέλειψαν το πρόγραμμά τους και πρόδωσαν την εργατική τάξη, συμμετέχοντας στη φιλελεύθερη αστική κυβέρνηση. Δυσχέραναν την εργατική επανάσταση, με αποτέλεσμα τη νίκη του ισπανικού φασισμού. Αυτά, καθώς και πολλά άλλα, ισχύουν. Πρέπει να γίνουν πολλά για να βελτιώσουμε την αναρχική θεωρία και πρακτική (το παρόν έργο αποτελεί μια μικρή συμβολή σε αυτόν τον σκοπό). Τουλάχιστον, όμως, είμαστε σε θέση να πούμε ότι ο αναρχισμός δεν δολοφόνησε εκατομμύρια εργατών στο όνομα του κομμουνισμού.

Σ' αυτό το έργο, αναφέρθηκα στα προβλήματα της θεωρίας του Μαρξ. Ένα εξ αυτών είναι ο συγκεντρωτισμός. Το όραμά του για τον σοσιαλισμό μοιάζει να είναι, υπό ορισμένες απόψεις, αυτό ενός αποκαθαρμένου καπιταλισμού. Θα χιζόταν πάνω στην κολεκτιβοποίηση και την κοινωνικοποίηση της εργασίας, οι οποίες δημιουργούνται από τα καπιταλιστικά ημι-μονοπώλια και την κεφαλαιακή συσσώρευση. Αυτά θα συνενώνονταν υπό τη σκέπη μιας συγκεντρωτικής διοίκησης (την οποία πιθανώς θα αναλάμβανε μια μειοψηφία σε κάποιο κέντρο), η οποία θα δημιουργούσε ένα ευρύ, συνολικό σχέδιο που θα κάλυπτε όλη την οικονομία. Παρά τα γραφόμενά του για τις «ενώσεις των ελεύθερων ανθρώπων», ποτέ δεν σκέφτηκε τη δυνατότητα μιας αποκεντρωμένης και από τα κάτω μορφής δημοκρατικού, οικονομικού σχεδιασμού. Στην καλύτερη περίπτωση, συνηγορούσε υπέρ μιας βελτιωμένης

αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, τόσο στον χώρο της εργασίας όσο και στις κοινότητες. Αλλά ποτέ δεν σκέφτηκε να θέσει τα θεμέλιά της στην άμεση δημοκρατία.

Το πρόβλημα δεν είναι ο χυδαίος κρατισμός ως τέτοιος. Ο Μαρξ ούτε θεοποίησε το κράτος ούτε υπήρξε απολογητής του ολοκληρωτισμού. Ωστόσο, ήταν επηρεασμένος από τη γιακωβίνικη παράδοση του ευρωπαϊκού αριστερισμού. Θεωρούσε πως το κράτος είναι εκείνος ο ουδέτερος θεσμός που θα ενοποιούσε το σύνολο της οικονομίας, όπως είχε την τάση να κάνει ακόμα και κάτω από τον καπιταλισμό. Επομένως, ήταν εύλογο να χρησιμοποιηθεί (ή να δημιουργηθεί ένα νέο κράτος), και έπειτα να μετασχηματιστεί σε μια μη κρατική, μη καταπιεστική δημόσια δομή. Η άποψη αυτή συνδέεται με την κύρια διαφορά που εκφράστηκε, από την άποψη της τακτικής, ανάμεσα στον Μαρξ και τους αναρχικούς της Α΄ Διεθνούς ` δηλαδή, στο ότι ο πρώτος ήθελε η Α΄ Διεθνής να χρηματοδοτήσει τα εργατικά κόμματα σε όλη την Ευρώπη και να θέσει υποψηφιότητα για τα κυβερνητικά γραφεία, ενώ οι δεύτεροι όχι. Θεωρώ ότι η άποψη του Μαρξ υπέρ του κράτους και του συγκεντρωτισμού έπαιξε μείζονα ρόλο στους μαρξιστές μετά τον Μαρξ, οι οποίοι καλλιέργησαν αυταρχικά οράματα για τον σοσιαλισμό και εξουσιαστικές πολιτικές εν γένει.

Ένας άλλος βασικός παράγοντας που συνετέλεσε στον εκφυλισμό του μετά τον Μαρξ μαρξισμού ήταν κάπως πιο αδιόρατος και φιλοσοφικός. Επρόκειτο για την έννοια ενός καπιταλισμού που οδεύει «αναπόφευκτα» και «αναπόδραστα» προς τον σοσιαλισμό. Τα γρανάζια γυρνούν ` οι εργάτες δημιουργούν ταξική συνείδηση υπό τη μορφή ενός παραπροϊόντος, ο καπιταλισμός υπεισέρχεται σε κρίση, και οι εργάτες επαναστατούν δημιουργώντας τη χαμηλότερη βαθμίδα κομμουνισμού (ο Ron Tabor έχει ασκήσει κριτική σε αυτό [2004]). Αυτός ο αυτοματισμός είναι άρρηκτα δεμένος με τον αμοραλισμό του Μαρξ και την αποτυχία του να συνδέσει το μαρξιστικό κίνημα με ιδεαλιστικές αξίες, έτσι ώστε οι εργάτες να πολεμούσαν για τον σοσιαλισμό επειδή θα ήθελαν να πολεμήσουν γι' αυτόν και όχι επειδή αυτό θα ήταν το ηθικά πρόβλημα. Συνεπώς, δεν υπάρχει λόγος να πούμε πολλά για το πώς θα έμοιαζε μια σοσιαλιστική κοινωνία -ως ένας στόχος στον οποίο θα προσβλέπαμε-, καθώς μπορούμε να επαναπαυθούμε στο γεγονός ότι θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί από μόνη της.

Όπως κατέδειξα, υπήρχαν και εναλλακτικές θεωρήσεις αυτής της άποψης στον μαρξισμό του Μαρξ• μια πίστη ότι δεν υπήρχε μόνο μία, αλλά (τουλάχιστον) δύο δυνατότητες, οι οποίες προϋπέθεταν μια ηθική επιλογή. Αλλά δεν δόθηκε καμία έμφαση σ' αυτές και, έτσι, εύκολα παραβλέφθηκαν. Ομοίως, σκαλίζοντας τα γραπτά των μαρξιστών, ήταν δυνατό να βρει κανείς στοιχεία ενός οράματος για μια απελευθερωμένη κομμουνιστική κοινωνία. Μια κοινωνία χωρίς τον διαχωρισμό διανοητικής-χειρωνακτικής εργασίας, οικολογικά ισορροπημένη, άνευ κράτους κλπ. Αλλά αυτά τα ζητήματα σπανίως εγειρόνταν. Όπως και δεν υπήρξε καμιά προσπάθεια αναφοράς σε κάποιο επίπεδο ηθικής ή σε ηθικούς στόχους.

Επομένως, τι συμβαίνει όταν αυτό που παράγει η ιστορία είναι ένας ολοκληρωτικός, δολοφονικός, κρατικο-καπιταλιστικός εφιάλτης που αυτοαποκαλείται «σοσιαλιστικός»; Οι περισσότεροι επαναστάτες μαρξιστές αποφάσισαν ότι, από τη στιγμή που αυτό ήταν το προϊόν του ιστορικού προτσές, θα έπρεπε όντως να πρόκειται για τον «υπαρκτό σοσιαλισμό». Άρα, έπρεπε να τον αποδεχθούν. Η σκέψη να τον συγκρίνουν με το όραμα μιας ελεύθερα σχετιζόμενης συνεργατικής κοινότητας ανθρώπων δεν τους πέρασε καν απ' το μυαλό ` για την πλειονότητα των μαρξιστών αυτό το όραμα απλώς δεν υπήρξε ποτέ.

Ο Μαρξ παρουσίασε τη σκέψη του ως ένα ενοποιημένο όλον. Ο «μαρξισμός» (ή ο «επιστημονικός σοσιαλισμός») περιλάμβανε την κριτική της πολιτικής οικονομίας. Εμπειρείχε μια ευρύτερη υποστηρικτική μέθοδο για τη μελέτη της κοινωνίας: τον ιστορικό υλισμό. Και εμπειρείχε και μια φιλοσοφική προσέγγιση: τον διαλεκτικό υλισμό. Περιλάμβανε, επίσης, πρακτικές και πολιτικές στρατηγικές: τη δημιουργία εργατικών κομμάτων και εργατικών σωματείων.

Αυτή ήταν μια ολιστική κοσμοθεώρηση, η οποία δικαιωνόταν στον βαθμό που αποτελούσε την κοσμοθεωρία μιας νέας ανερχόμενης τάξης, του προλεταριάτου (στην πραγματικότητα, η κυρίαρχη αστική τάξη είχε περισσότερες από μία φιλοσοφίες, όπως και οικονομικές θεωρίες και πολιτικές στρατηγικές, έτσι που θα ήταν εφικτό για τους εργάτες

να έχουν επίσης περισσότερες από μία θεωρήσεις). Δεν θεωρώ τον εαυτό μου μαρξιστή (αυτοαποκαλούμαι «ένας αναρχικός που γνωρίζει τον Μαρξ») ακριβώς επειδή δεν μπορώ να αποδεχτώ αυτή την ολιστική κοσμοθεώρηση.

Όπως αποδείχθηκε, ο μαρξισμός ή αυτό που, τέλος πάντων, αποκαλείται «μαρξισμός», έγινε όντως η ιδεολογία της νέας ανερχόμενης τάξης: της κρατικο-καπιταλιστικής, μαζικής γραφειοκρατίας.

Μέσα στο ολοένα διογκούμενο, διοικητικό και γραφειοκρατικό στρώμα του καπιταλισμού, ένας τομέας ριζοσπαστικοποιήθηκε απορρίπτοντας τους κανόνες της παραδοσιακής αστικής τάξης, και είδε τον εαυτό του ως τον νέο (φιλεύσπλαχνο) κυρίαρχο. Γι' αυτόν, ένα μεγάλο κομμάτι του μαρξισμού έγινε μια απολογητική ιδεολογία και ο οδηγός για την εξουσία. Στις «κομμουνιστικές» χώρες, ο μαρξισμός μετατράπηκε σε έναν εξορθολογισμό για τη διατήρηση της εξουσίας. Αυτή η εξέλιξη είχε προβλεφθεί τόσο από τον Μπακούνιν όσο και από τον Κροπότκιν.

Δεν αρνούμαι επουδενί την ειλικρίνεια των ελευθεριακο-δημοκρατικών, ουμανιστικών και προλεταριακών απόψεων του Μαρξ και του Ένγκελς. Αυτή ήταν -και παραμένει- μια πολύτιμη πλευρά του μαρξισμού του Μαρξ και του Ένγκελς. Αλλά ανά του αιώνες, η ταξική κοινωνία διέφθιρε τα κινήματα απελευθέρωσης, μετατρέποντάς τα σε εργαλεία των ελίτ που μάχονταν για να πάρουν τη θέση των παλιών κυρίαρχων, χρησιμοποιώντας τον λαό ως πολιορκητικό κριό εναντίον τους. Και δεδομένου του χαμηλού επιπέδου παραγωγικότητας, αυτό ήταν που έπρεπε να γίνει. Εν τούτοις, σήμερα είναι πιο πιθανό να κερδίσουμε τη μάχη για την πραγματική χειραφέτηση των ανθρώπων. Διαθέτουμε μια τεχνολογία που μπορεί να προσφέρει τα πάντα στους πάντες• όμως, εάν δεν παρθεί από τα χέρια της κυρίαρχης τάξης, μας απειλεί με ολική καταστροφή. Και υπάρχει και μια παγκόσμια, κοινωνικοποιημένη εργατική τάξη που είναι -δυνάμει- ικανή για την επίτευξη μιας μη αλλοτριωμένης κοινωνίας.

Αλλά οι πιέσεις από το παρελθόν είναι ακόμα εδώ. Οτιδήποτε καθιστά ένα κίνημα επιρρεπές στο να γίνει ελιτίστικο, εξουσιαστικό και αντιδημοκρατικό, εξασθενεί τις επαναστατικές, ελευθεριακές όψεις του κινήματος. Αυτό αποδείχθηκε με τον μαρξισμό, παρά τη συνεισφορά του. Έτσι, ακόμα και οι αυθεντικά χειραφετητικές πλευρές της θεωρίας, συμπεριλαμβανομένης της επιστημονικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας, μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τη νέα ελίτ για τους αντίθετους σκοπούς. Οι γραφειοκράτες χρησιμοποίησαν ακόμα και τις πιο δημοκρατικο-ελευθεριακές όψεις του μαρξισμού για να συγκαλύψουν την πραγματικότητα της κρατικο-καπιταλιστικής τυραννίας. Ο «μαρξισμός» λειτούργησε ως αντιπερισπασμός και εξορθολογισμός.

Ο Ελευθεριακός Μαρξισμός.

Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα ανθρώπων οι οποίοι αποδέχονται τις απόψεις του Μαρξ και, σε γενικές γραμμές, συμφωνούν με τη στρατηγική της διεθνούς προλεταριακής επανάστασης, όντας ωστόσο αντικρατιστές και αρκετά κοντά στον αναρχισμό με ποικίλους τρόπους. Τους αποκαλούμε ελευθεριακούς μαρξιστές ή αυτόνομους μαρξιστές, ή αριστερούς κομμουνιστές ή ελευθεριακούς κομμουνιστές (οι δύο τελευταίοι όροι δεν διακρίνουν με σαφήνεια τους αναρχοκομμουνιστές από τη μαρξιστική ακροαριστερά). Απορρίπτουν τόσο τον λενινισμό όσο και την άμεση δημοκρατία. Σε αυτές τις ομάδες συμπεριλαμβάνονται οι συμβουλευτικοί κομμουνιστές, η τάση Johnson-Forrest (ο C.L.R James, η Raya Dunayevskaya και η Grace Lee Boggs), οι Ιταλοί εργατιστές, οι αυτόνομοι, τα αρικά μέλη της ομάδας του «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα» (Καστοριάδης), η «Βρετανική Ομάδα Αλληλεγγύης» και διάφοροι άλλοι.

Δεν έχω εδώ ούτε τον χρόνο ούτε τον χώρο για να εξετάσω αυτά τα ρεύματα λεπτομερώς. Η μεγαλύτερή τους αρετή μου είναι σαφής: χρησιμοποιούν τη μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας απορρίπτοντας ταυτόχρονα τις κρατικιστικές ερμηνείες.

Από την άλλη, παρόλο που παραμένουν μαρξιστικά, δεν καταφέρνουν να αναλύσουν επαρκώς τον τρόπο με τον οποίο ο μαρξισμός ανέπτυξε τόσο ολοκληρωτικές τάσεις. Υπολείπονται σε μια κριτική του μαρξισμού. Κάποιοι είναι, τρόπον τινά, λενινιστές (ο Λένιν μπορεί κάποτε να είχε δίκιο, αλλά οι συνθήκες έχουν πια αλλάξει: η θεώρηση της τάσης Johnson-Forest που βρίσκει ακόμα απήχηση στους θιασώτες της Dunayevskaya). Κάποιοι άλλοι δεν είναι,

αλλά επιμένουν ακόμα σε έναν συγκεντρωτικό, αμοραλιστικό ντετερμινισμό. Μερικοί βρίσκονται πιο κοντά στην τάση του Μπορντίγκα, που εντασσόταν μεν στην άκρα αριστερά αλλά ήταν επίσης συγκεντρωτική και αντίθετη στη δημοκρατία.

Την ίδια στιγμή, πολλοί τέτοιου είδους αυτόνομοι μαρξιστές κάνουν τα ίδια λάθη με πολλούς αναρχικούς. Πολύ συχνά αντιτίθενται στη δημιουργία συγκεκριμένων οργανώσεων συμπορευόμενοι με άλλους επαναστάτες που μοιράζονται τον ίδιο τρόπο σκέψης, με σκοπό τη συμμετοχή τους σε ευρύτερα σχήματα. Πολλοί είναι επί της αρχής αντίθετοι με τη συμμετοχή τους σε εργατικά σωματεία (ακόμα και σε αυτά που δεν είναι γραφειοκρατικά), στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες (ακόμα κι αν αυτοί εναντιώνονται στο πρόγραμμα των εθνικιστών) ή και σε οποιοδήποτε είδος μετωπικών σχημάτων (ωστόσο, θεωρώ πως έχουν δίκιο να αντιτίθενται στον κοινοβουλευτικό εκλογικισμό). Το ότι αυτές οι πολιτικές είναι προβληματικές, είναι προφανώς η δική μου γνώμη· υπάρχουν πολλοί αναρχικοί που συμφωνούν μ' αυτές.

Στις μέρες μας, πολλοί ριζοσπάστες που θεωρούν τους εαυτούς τους αναρχικούς -και ίσως οι περισσότεροι απ' αυτούς-, δεν αποδέχονται μια επαναστατική, προλεταριακή στρατηγική. Πιστεύουν στη σταδιακή και ειρηνική δημιουργία αντιθεσμών, οι οποίοι εν τέλει θα αντικαταστήσουν το κράτος και τον καπιταλισμό – στην ουσία, αυτή είναι η παλιά καλή στρατηγική του Προυντόν. Με απογοητεύει το γεγονός ότι ακόμα κι αυτοί που ταυτίζονται με την αυτόνομη (ελευθεριακή) τάση του μαρξισμού έχουν καταλήξει με παρόμοιο τρόπο στην απόρριψη της προλεταριακής επανάστασης. Σίγουρα δεν αναφερόμαστε σε όλους· ωστόσο, πολλοί έχουν αντικαταστήσει την εργατική τάξη με την έννοια του «πλήθους», ή έχουν διευρύνει σε τέτοιο βαθμό την έννοια του προλεταριάτου, με αποτέλεσμα να χωράει σ' αυτήν κάθε καρδιάς καρύδι. Απορρίπτουν την επανάσταση (τη λαϊκή εξέγερση που θα ανατρέψει το κράτος – η οποία μπορεί να είναι λιγότερο ή περισσότερο βίαια στο επίπεδο της αυτοάμυνας), προτάσσοντας την απόσυρση, κατά κάποιον τρόπο, από τον καπιταλισμό, μια στρατηγική που αποκαλείται «έξοδος».

Όποια κι αν είναι τα λάθη και οι περιορισμοί του Μαρξ και του Ένγκελς, του Μπακούνιν και του Κροπότκιν, είχαν δίκιο όταν συνηγορούσαν υπέρ της εργατικής επανάστασης. Παρά τις διαφορές και τα ψεγάδια τους, στηριζόμαστε πάνω τους. Χτίζουμε πάνω στο έργο τους. Η εργατική επανάσταση είναι μονόδρομος για την αταξική, ακρατική, μη καταπιεστική, δημοκρατική και συνεργατική, κοινωνία των ελεύθερα σχετιζόμενων ανθρώπων «μέσα στην οποία η ελεύθερη ανάπτυξη του καθενός είναι η προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη όλων».

**Το κείμενο αυτό είναι το Κεφάλαιο 10 του βιβλίου του Wayne Price, *The value of radical theory - An anarchist introduction to Marx's critique of political economy*, AK Press, 2013 και μεταφράστηκε και δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση "Κοινωνικός Αναρχισμός", τεύχος 5, Εκδόσεις Κουρσάλ.*